

Recull de remeis tradicionals als pobles pescadors de la Costa Brava

ipec

Sílvia Alemany
Laura Francès
Rosa Subirós

Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols

«**L**'oli de fetge de porquet: jo sé que li treuen el fetge al peix porc, el posaven en una bossa de xarxa molt fina, una malla molt petita i el penjaven en un racó de casa. Es posava en un racó que no molestés, perquè feia una ferum de mil dimonis, es consumeix i es va recollint l'oli que deixa anar.

»Una vegada, la filla d'en Miquel Fortuny, una néta de l'Anton de l'Almadrava, va treballar uns anys a l'hospital i alguna vegada havia parlat d'aquest oli amb els metges, però no la creien. Un dia, no sé per què ni com, va sortir una cremada i ella va dir: «coi, en tinc!» i no sé si el duia o un metge li va portar... la qüestió és que li va posar l'oli i, ah, amic!, si amb tots els complements sanitaris normals aquella cremada trigava tres dies, resulta que amb l'oli de porc en 24 hores aquella cremada no tan sols no havia fet butllofa sinó que estava com si pràcticament no s'hagués cremat. Llavors, el metge va dir: «eh, aquí hi ha algo, això no és natural», i llavors hi va començar a creure»⁽¹⁾.

L'oli de fetge de peix porc és un dels exemples de remeis tradicionals que s'ha recuperat a partir de la recerca IPEC-Documentació sobre remeis tradicionals als pobles pescadors de la Costa Brava, iniciada l'any 2008 en

el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya que realitza el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. Aquest oli és un exemple d'aquesta medicina tradicional usada en diferents pobles pescadors de la Costa Brava, i també de comarques tarragonines, segons testimonien pescadors immigrants de poblacions com l'Ametlla de Mar. Pescadors i mestresses de casa utilitzaven el fetge d'un peix anomenat col·loquialment *porquet* (*Oxynotus centrina*), per elaborar un oli que servia, majoritàriament, com a cicatriç de cremades o per punxades de peix, «uriç» o ham.

Recuperar la memòria col·lectiva de la medicina popular

Aquest projecte, coordinat des del Museu d'Història-Espai del Metge i de la Salut Rural de Sant Feliu de Guíxols i desenvolupat entre el 2008 i el 2009, parteix de la necessitat de recuperar i conservar uns sabers a l'entorn de la medicina tradicional, transmesos de generació en generació, que es troben en perill imminent de desaparició. La recerca s'inclou dins l'àmbit de l'antropologia mèdica interessada per les pràctiques d'autoatenció en salut que incorporen els coneixements de la medicina popular.

La temàtica ha estat poc o gens investigada en l'àmbit costaner i el nostre objectiu era poder conservar i promoure

una memòria col·lectiva i un patrimoni cultural que només pot ser transmès de forma oral.

El grup de treball que ha dut a terme la recerca està format per Sílvيا Alemany, historiadora i directora del Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols, com a coordinadora; Rosa Subirós, diplomada en Infermeria i antropòloga, com a investigadora principal, i Laura Francès, historiadora i tècnica de l'Espai del Metge i de la Salut Rural, com a documentalista. Cal remarcar i agrair la col·laboració de diverses entitats⁽²⁾ de la zona, que han fet d'intermediàries entre el grup de recerca i els informants, i ens han cedit les instal·lacions per realitzar-hi les entrevistes.

L'àmbit geogràfic

El 12 de setembre de 1908, el poeta i escriptor Ferran Agulló publicà un article al diari *La Veu de Catalunya* on apareix per primera vegada el terme *Costa Brava*, referint-se al paisatge agrest i roquer de la costa gironina. Formalment, la Costa Brava comença a la roca de Sa Palomera (Blanes) i acaba a la frontera amb França, amb una extensió de 3.611,9 km² i uns 250.000 habitants actualment. Els pobles que la conformen són costaners, i han viscut de les activitats relacionades amb el mar i la pesca, sector ara en recessió.

La investigació etnològica s'ha desenvolupat en el marc geogràfic d'aquests

pobles pescadors de la Costa Brava, en concret: Blanes, Lloret de Mar, Tossa de Mar, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Palafrugell, Calella de Palafrugell, Begur, l'Escala, Roses, Llançà i el Port de la Selva. El fet d'haver escollit informants de diferents poblacions ha posat al descobert una notòria varietat de remeis per a una mateixa patologia que canvien d'un poble a l'altre i, en alguns casos, varien segons el testimoni, encara que visquin a la mateixa població. També trobem diversitat de formes de preparació per al mateix remei segons l'aprenentatge rebut en la transmissió del coneixement.

La metodologia i les fonts emprades

Per identificar i documentar l'objecte d'estudi es varen realitzar un total de 72 entrevistes amb testimonis orals, 49 homes i 24 dones d'edat superior a 60 anys, que han viscut en pobles pescadors i s'han relacionat directament amb el treball de la pesca, o bé han estat pescadors o familiars de pescadors. Malgrat que es volia que hi hagués com a mínim un informant de cada poble de la Costa Brava, hi ha dues zones on no s'ha pogut contactar amb cap testimoni: l'Estartit i Portbou.

L'eina bàsica emprada per recollir la informació va ser l'enregistrament d'entrevistes semiestructurades seguint un guió acotat i definit, basat en un tipus de preguntes determinades per a les patologies més comunes de l'època o accidents relacionats directament amb el treball de mar. A més, hi ha preguntes que tracten temes com la dieta, la transmissió de coneixements... i una part final en què els informants reflexionen sobre l'estat actual de la biomedicina i la possibilitat que convisquin les dues medicines: la tradicional i l'actual.

Els testimonis ens remetent a la primera meitat del segle xx, i sobretot durant la

■ Pescadors de Sant Feliu de Guíxols dalt d'una barca. FRANCESC LLORENS. ARXIU MUNICIPAL DE SANT FELIU DE GUÍXOLS. FONTS FRANCESC LLORENS.

■ Dones cosint les xarxes dels pescadors a la platja de Sant Feliu de Guíxols. FRANCESC LLORENS. ARXIU MUNICIPAL DE SANT FELIU DE GUÍXOLS. FONTS FRANCESC LLORENS.

■ Imatge de pescadors a la platja de Sant Feliu de Guíxols. FRANCESC LLORENS. ARXIU MUNICIPAL DE SANT FELIU DE GUÍXOLS. FONTS FRANCESC LLORENS.

postguerra, època de privacions, misèria, gana i escassetat generalitzada; període anterior a l'assistència sanitària generalitzada⁽³⁾ i a l'arribada i accés de la penicil·lina. La manca de recursos i la dificultat en els desplaçaments obligaven a utilitzar l'enginy individual, el coneixement transmès de generacions anteriors i l'ajut de la xarxa social per tenir cura de la salut i atendre amb els recursos disponibles. A moltes embarcacions no s'hi duia cap tipus de farmaciola, com a molt una ampolla d'amoníac o lleixiu per a les picades de peixos, punxades d'eriçó... o, a falta d'això, el vi del porró ja els servia. Perquè, com molts diuen: «l'aigua de mar ho cura tot!».

Les entrevistes realitzades al llarg del període de recerca ens han permès recollir alguns dels remeis que els pescadors utilitzaven a bord o un cop arribats a terra. Hi ha certs informants que fan referència als remeis que s'utilitzaven per curar accidents relacionats amb la pràctica pesquera o remeis que tenien com a ingredient principal alguna substància extreta del mar, i d'altres que ens parlen més de la cura domèstica per guarir malalties o tractar accidents relacionats amb la pràctica quotidiana. Això ens mostra quin és el rol de la dona i l'home en la transmissió d'aquests coneixements, perquè en la majoria de casos les dones són les encarregades d'aplicar aquests coneixements a casa i, en molts casos, també les encarregades d'anar a collir les herbes necessàries per elaborar el remei. Els homes, en canvi, són els que elaboren i apliquen els remeis relacionats amb el món del treball pesquer.

Són records d'infància, de joventut o rememorats d'una generació anterior. Malgrat això, molts d'aquests remeis s'han perdut, alguns ni es recorden i d'altres se'n recorda el nom o la funció, però no els ingredients amb els quals es preparava.

Remeis de mar

No volem acabar aquest article sense apuntar alguns dels remeis utilitzats a mar, recuperats arran de la recerca. Alguns pescadors duïen potets amb remeis elaborats a casa, com l'anteriorment esmentat oli de fetge de peix porquet, que utilitzaven per calmar el dolor i fer cicatritzar cremades.

L'accident més comú a bord era la picada de peix. Alguns dels més temuts eren l'escòrpora i l'aranya, i també, sobretot, el de la milana, que podia ser mortal. «El meu pare triant el peix es va clavar una milana, no va voler anar a casa, fins que no va poder aguantar més, es va desmaiar, vàrem anar corrents cap al moll. Va dir: "Vés corrent cap a casa a buscar l'oli de porc, digues a la teva mare que l'escalfi i porta un drap". Hi vaig anar corrents, l'hi vàrem posar, i al cap de mitja hora el pare ja ens ajudava a nosaltres»⁽⁴⁾. Per a les persones que no el coneixien, el sol fet d'orinar-se a sobre també era efectiu. A d'altres pobles de la costa expliquen que posaven la mixtura d'una cerilla o mitja fava seca per xuclar el verí i calmar el dolor de la punxada.

Les punxades d'eriçó o garoïna eren un altre dels accidents més comuns de la gent de mar i els remeis que s'hi aplicaven, múltiples i variats. Alguns pescadors utilitzaven el pegat de sèu. «Agafàvem un tall de sèu de xai, el picàvem i el fèiem servir per als pals: el posaves amb un drap allà on t'havia punxat, ben embolicat. A dormir, i l'endemà al matí treïes el sèu i veïes totes les punxes que les havia tret. El sèu, el treïem de la carnisseria, el picàvem amb una fusta i una massa. Hi posàvem sal, perquè quan el posàvem als pals de la barca venien els gossos i llepant s'emportaven el sèu, i amb la sal no, i no es fonia tant. De sèu, en teníem sempre, en fèiem barres i les embolicàvem amb un tall de diari i el guardàvem.»⁽⁵⁾ També s'utilitzava la pega de sabater, que posaven sobre la punxa, la deixaven

■ Josep Pascual Rosselló, *Peralta*, mostrant vi de saüc i oli de peix porc. 17 d'octubre de 2008. ROSA SUBIRÓS TEIXIDOR

■ Sofia Aixarch Balfegó, durant l'entrevista realitzada, mostrant un peix porc salat que utilitzava per elaborar oli de peix porc. 13 d'octubre de 2008. ROSA SUBIRÓS TEIXIDOR

■ Rosa Subirós entrevistant Miquel Frigola Esponellà, pescador de Sant Feliu de Guíxols. 2008. SILVIA ALEMANY NADAL. MHSFG-ESPAL DEL METGE I DE LA SALUT RURAL

■ Mercè Brull Aixarch, durant l'entrevista realitzada, mostrant un pot amb «oli de porquet». 3 de novembre de 2008. ROSA SUBIRÓS TEIXIDOR

assecar dos o tres dies i, en treure-la, sortien totes les punxes clavades o una agulla de cap.

Per a les punxades d'ham els remeis eren més senzills: la majoria li tallaven la paleta i el feien passar per l'altre costat, i un cop fet això, esperit de vi o aigua de mar per desinfectar. Com a molt, un cop arribats a terra, els qui no l'havien pogut treure anaven al metge del poble que l'extragués acabant-lo de passar.

A la quasi totalitat d'aquests remeis de la costa hi trobem la presència de plantes o animals, la majoria convertits en olis, unguents o tisanes, amb propietats terapèutiques diverses. Moltes d'aquestes plantes són conegudes per la majoria de gent, bé perquè les seguim utilitzant o perquè a casa ens n'havien donat de petits: farigola, camamilla, romaní, poniol, etc. Però també en trobem d'altres, conegudes a la zona, però de les quals molts desconeixiem les propietats medicinals. Per exemple, la figuera de moro: les fulles (anomenades *paletes*), que eren netejades de punxes i prèviament escalfades a la brasa, eren aplicades com a emplastre sobre el pit i l'esquena, per millorar les afeccions de tipus respiratori, així com l'aplicació freqüent de ventoses per arrencar les mucositats pulmonars o alleugerir dolors musculars. També trobem els usos de la *gaia* de bacallà (os de la mandíbula), que moltes criatures portaven penjant i que rosegaven quan els sortien les dents, com si fos una mena de xumet. Les curculles de mar eren utilitzades per a les taques de la pell, «macerades amb suc de llimona. La meua mare, quan va néixer el meu germà, va quedar molt tacada, unes taques marrons lletgíssimes. Va posar a macerar curculles de nacre amb suc de llimona i en va fer una pasta. Passats els 9 o 12 dies, quan les curculles es van fondre amb el suc de llimona, va quedar una pasta blanca, se la va posar a la cara i li van marxar les taques.»⁽⁶⁾

Per acabar, hem de parlar de les creences i actes rituals que hem recollit al llarg de la recerca. En molts casos aplicades pels curanderos o sanadors, però molts també posats en pràctica pels mateixos pescadors. És el cas del procés per «tallar» les mànegues d'aigua. Aquest ritual consistia a anar recitant una oració quan veien acostar-se la mànega o fibló i, amb un ganivet a la mà, fer la senyal de la creu per tallarla. També són molts els testimonis que asseguren haver vist sant Elm, que se'l feia present a través d'unes llumetes de colors que s'il·luminaven dalt del cel o al pal major de la barca: diuen que era presagi de forta tempesta i que més valia sortir corrent.

La rendibilització de la recerca

L'aproximació realitzada a la temàtica ens ha permès recuperar part d'una saviesa popular que s'havia transmès de generació en generació i que estava a punt de desaparèixer. La informació obtinguda és d'un valor notable i creiem que seria interessant iniciar un nou projecte que analitzés en profunditat aquesta informació, ampliar-la amb testimonis orals de guaridors populars o *folk* (curanderos, remeieres, bruixes...) i la recerca de documents i manuscrits de l'època sobre aquestes pràctiques domèstiques.

Una aplicació immediata serà ampliar el discurs expositiu de l'Espai del Metge i de la Salut Rural, intentant mostrar amb proporció el pluralisme assistencial que ha estat vigent fins fa pocs anys a la societat catalana, i fer visible part de les pràctiques d'autoatenció en salut, que han estat menystingudes i poc valorades, fins al punt que els mateixos informants s'han sorprès de l'interès científic, acadèmic, museístic, social i per part dels mitjans de comunicació que ha suscitat el tema en qüestió i que creiem que cal recollir, revalorar i promocionar perquè forma part del nostre patrimoni cultural. ■

NOTES

- (1) Entrevista a Salvador Aixarch Pallarès, *Galdiri*, de Palamós (núm. 017. IPEC 2008-2009).
- (2) Museu de la Pesca i Càtedra d'Estudis Marítims de Palamós, Arxiu Municipal i Confraria de Pescadors de Blanes, Museu del Mar de Lloret de Mar, Museu Municipal de Tossa de Mar, Arxiu Municipal i Confraria de Roses, Ajuntament de Cadaqués, Museu de l'Anxova i la Sal de l'Escala i Confraria de Pescadors de Sant Feliu de Guíxols, Ajuntament de Cadaqués.
- (3) El 1943 es va implantar el «Seguro obligatorio de enfermedad» i el 1967 la Ley de la Seguridad Social.
- (4) Entrevista a Josep Pascual, *Peralta*, Sant Feliu de Guíxols (núm. 022-023. IPEC 2008-2009).
- (5) Entrevista a Francesc Pi Amat, *Xicu Florian*, Begur (núm. 026/027. IPEC 2008-2009).
- (6) Entrevista a Mercè Brull Aixarch, l'Ametlla-Palamós (núm. 013/014. IPEC 2008-2009).